

Catherine Milo & Heleen Vellekoop

Informatief schrijven *Communicatief en procesgericht schrijven*

Het Instituut voor Leerplanontwikkeling (SLO, Enschede) wil in het Project Nederlands VO-1 richtlijnen geven voor systematisch opgebouwd moedertaalonderwijs. De auteurs van dit artikel maakten binnen dit project een lessenreeks schrijven voor de tweede klas van het voortgezet onderwijs, genaamd Traject. In het volgende beschrijft Heleen Vellekoop uitgangspunten en inhoud van deze lessenreeks en doet Catherine Milo verslag van ervaringen met het werken ermee.

Uitgangspunten

We zijn bij het ontwikkelen van de lessenreeks uitgegaan van drie veronderstellingen.

- Een schrijver wil iets bewerkstelligen bij een lezer. Leerlingen moeten leren schrijven met een duidelijk doel en publiek voor ogen. De communicatieve functie van de tekst staat voorop.
- Schrijven is meer dan het schrijven zelf. Voor de tekst op papier wordt gezet, zijn er al allerlei voorbereidende taken verricht. Schrijven is een proces waarin allerlei taalactiviteiten aan bod komen. We willen leerlingen het inzicht bijbrengen dat het schrijfsproces bestaat uit stofvinding, plannen, formuleren en reviseren (Boland z.j.). Die stappen zijn terug te vinden in *Traject*. Leerlingen bakenen hun onderwerp af (plannen), ze lezen en luisteren in de fase van de stofvinding, ze selecteren de hoofdzaken uit het verzamelde materiaal en ordenen die (plannen), ze formuleren een tekst en brengen daarin verbeteringen aan. Alle benodigde deelvvaardigheden krijgen aandacht op het moment dat ze moeten worden ingeschakeld. We hebben

dus gekozen voor een maximaal procesgerichte benadering.

- Zonder lezer kun je niet schrijven. Een onderdeel van het traject is het lezen en becommentariëren van elkaars teksten en het op grond daarvan herschrijven van de eigen tekst. Als leerlingen elkaars teksten lezen en systematisch van commentaar voorzien, heeft dat een groter leereffect dan wanneer alleen de docent als lezer en beoordelaar optreedt (Rijlaarsdam 1989).

Traject is gemaakt voor de tweede klas van de basisvorming. In de lessenserie worden de volgende kerndoelen nagestreefd: leerlingen

- kunnen zich schriftelijk uitdrukken ten behoeve van hun directe omgeving met het oog op het geven van informatie
- kunnen bij het verwerven van informatie gebruik maken van audio(visuele) media en schriftelijke informatiebronnen
- kunnen op basis van reacties en suggesties van anderen een (eigen) tekst herschrijven
- kennen schrijfsprocessen en schrijfprocedures.

Beschrijving lessenreeks

De lessenreeks biedt stof voor ongeveer vijftien lessen. Zij bestaat uit een – grotendeels zelfinstruerend – leerlingenboek, een paar documentatieteksten, een cassette en een docentenboek. Het leerlingenboek is ingedeeld in de vier schrijfstappen 1 bezinnen op het doel, 2 informatie verzamelen, 3 informatie ordenen en formuleren, 4 lezen, becommentariëren en herschrijven.

In het begin van de lessenreeks krijgen leerlingen de opdracht om een tekst te gaan schrijven waarin ze medeleerlingen informatie geven over een beroep. Voordat ze daarmee aan de slag gaan, moeten ze duidelijk voor ogen hebben wat hun doel is. Informatie geven betekent antwoord geven op vragen. Met behulp van enkele eenvoudige opdrachten wordt bewezen dat een goede informatieve tekst antwoord geeft op de vragen die er bij de lezer leven. Een voorbeeld van een van die opdrachten staat vindt u op pag. 249 afgedrukt.

Het is leerlingen direct duidelijk dat de uitnodiging onvoldoende informatie biedt, omdat zij geen antwoord geeft op de vraag op welke dag het feest gegeven wordt. Hieruit lei-

In je brievenbus vind je de volgende uitnodiging:

FEEST!!!

Wij (Suzan, Egbert en Annelies) zijn alle drie pas jarig geweest. Daarom geven we een **DAVEREND FEEST**. Je bent van harte welkom vanaf een uur of acht in de garage bij Annelies, Koningsstraat 7. Het wordt een swingende party dus dos je lekker uit.

Tot dan!

Als je zin hebt in dat feest, zul je eerst nog de telefoon moeten pakken om iets te vragen aan Suzan, Egbert of Annelies. Wat?

den ze af dat een tekst antwoord dient te geven op vragen die een lezer over dat onderwerp kan stellen. Ze moeten zich verplaatsen in de lezer.

Met behulp van enkele voorbeeldteksten over beroepen bedenken leerlingen vervolgens welke vragen de lezer van hun tekst beantwoord zou willen zien. Ze komen ten slotte uit op de volgende zes 'lezersvragen':

- wat houdt het beroep in? (werkzaamheden)
- welke eigenschappen en belangstelling heb je nodig voor het beroep?
- hoe zit het met de opleiding?
- welke mogelijkheden heb je met het beroep? (eigen baas, free-lance, hogerop komen)
- wat zijn de leuke en minder leuke kanten van het beroep?
- wat kun je ermee verdienen?

De leerlingen hebben het doel nu concreet gemaakt: ze moeten antwoord geven op een zes-tal vragen. Als ze dat doen hebben ze *voldoende* informatie. Daarnaast moet de informatie ook *betrouwbaar* en *begrijpelijk* zijn. Wat dat inhoudt ervaren de leerlingen door commentaar te leveren op een voorbeeldtekst, met behulp van het commentaarformulier dat ze in een latere fase weer gebruiken bij het becommentariëren van elkaars teksten. Het commentaarformulier

is dus niet iets dat pas achteraf belangrijk is; het is ook vooraf een richtlijn, een omschrijving van het doel waarnaar wordt gestreefd. Een gedeelte van dit formulier is hieronder weergegeven.

De stap die volgt op het stellen van de lezersvragen is het verzamelen van de antwoorden. Leerlingen maken daarbij gebruik van documentatie die bestaat uit teksten en een cassette met interviews met beroepsbeoefenaars. Gericht en systematisch aantekeningen maken, en samenvatten zijn de deelvaardigheden die hier aan de orde komen.

Geef de tekst genoeg informatie, dat wil zeggen: krijg je als lezer antwoord op al je vragen?

☐ Ja, er hoeft niets bij.

☐ Nee, ik heb nog wat te vragen, namelijk:

.....
.....
.....

Schrijver, probeer in je nieuwe tekst op die vraag/vragen antwoord te geven.

We geven een voorbeeld van een opdracht waarin leerlingen systematisch teksten over het beroep van hun keuze lezen om antwoorden te verzamelen op de lezersvragen. Die antwoorden hebben ze daarvoor per lezersvraag op losse vellen geschreven.

Als het bedenken van de vragen en het verzamelen van de antwoorden is geschied, zijn belangrijke stappen van het schrijftraject achter de rug. De volgende stap, het formuleren, kan worden genomen. Vaak wordt deze stap veel te vroeg gemaakt, waardoor de kans op struikelen groot is. Leerlingen gaan de informatie ordenen en formuleren, eerst per onderdeel (vraag) waarbij verschillende ordeningsprincipes (chronologisch, tegenstelling, van belangrijk naar onbelangrijk) en voorbeelden worden aangereikt, dan de onderdelen onderling (waar begin je mee?). Ten slotte worden inleiding en slot(zin), verbindingszinnen, kopjes en titel gemaakt.

Dan zijn de leerlingen op het punt beland dat dikwijls als finish wordt gezien. Ten onrechte, want er is nog niet bereikt waarnaar gestreefd werd. Een tekst is er om gelezen te worden. Er is niet geschreven als er niet gelezen is. Daarom bestaan de laatste schrijfstappen uit het aanbieden van de tekst aan lezers (klasgenoten) die vertellen of hun vragen volledig, duidelijk en betrouwbaar beantwoord zijn. Daarbij gebruiken ze het commentaarformulier. Met behulp van het lezerscommentaar herschrijven de leerlingen hun tekst.

Het werken met 'Traject'

De lessenreeks *Traject* werd in opdracht van de SLO geschreven. De eerste versie is geëvalueerd door de vakdidactici Jan Boland en Helge Bonset en door Ad van Hassel, een ervaren docent Nederlands. Naar aanleiding van hun op- en aanmerkingen is de eerste versie op enkele punten gewijzigd. De herziene tweede versie is in de praktijk uitgetoetst. De proeflessen werden in een tweede klas MAVO/HAVO gegeven en geobserveerd. Op basis hiervan zijn nogmaals enkele wijzigingen doorgevoerd, wat resulteerde in de hiervoor beschreven lessenreeks (derde versie).

Hieronder bespreken we het uitproberen van de tweede versie en de wijzigingen die we

---

Opdracht 10

- a Lees je teksten eerst rustig een keer helemaal door.
  - b Ga nu in je teksten zoeken naar antwoorden. Als je een stukje tegenkomt dat antwoord geeft op een vraag, zet je dat stukje tussen haakjes. Het nummer van de vraag zet je ervoor in de kantlijn.
  - c Schrijf nu de antwoorden per vraag op het bijbehorende blaadje. Schrijf de antwoorden niet letterlijk over, maar vat ze steeds kort samen. Achter het antwoord zet je de bron (dus: tekst A of tekst B).
-

daarin hebben aangebracht. Uit de observaties konden de volgende conclusies getrokken worden.

Als rode draad door de lessenserie loopt een zestal zogenaamde lezersvragen, zoals 'Wat houdt het beroep in?' en 'Wat kun je met het beroep verdienen?'. Met behulp van deze vragen verzamelen de leerlingen informatie over het beroep van hun keus. De vragen geven hun een idee van wat er straks in de eindtekst zal moeten staan. Deze lezersvragen werken goed. Leerlingen zijn echt nieuwsgierig naar de antwoorden, en ze voelen zich dan ook gefrustreerd als ze niet zo gauw kunnen ontdekken wat bij voorbeeld een piloot verdient. De vragen werken dus motiverend. Ook blijken de vragen voldoende steun te bieden bij het selectief lezen en luisteren. Door de vragen weten leerlingen naar welke informatie in de documentatie ze op zoek zijn en maken ze relevante aantekeningen.

Het commentaarformulier dat uitgetoetst werd, was te ingewikkeld. Over het algemeen leverden leerlingen weinig gedegen commentaar op elkaars teksten. Behalve de gecompliceerde vorm van het formulier speelt hier waarschijnlijk ook mee dat (jonge) leerlingen het erg moeilijk vinden om negatieve opmerkingen over elkaars werk te maken, ook al was van tevoren duidelijk uitgelegd dat het commentaar bedoeld was om elkaar te helpen. Leerlingen die wel goed commentaar hadden gekregen, deden daar niet zoveel mee als je zou hopen. Blijkbaar konden ze niet zelfstandig aan de hand van het commentaarformulier bedenken wat ze dan aan hun tekst zouden kunnen verbeteren. Het ontbrak in de uitgetoetste versie van *Traject* aan aanwijzingen voor het opstellen van een herschrijfsplan.

Na afloop van de lessenserie is de leerlingen een vragenlijst voorgelegd om te zien wat ze onthouden hadden en wat ze ervan vonden. Dit leverde de volgende resultaten op.

Zestien van de 23 leerlingen weten nog een of meer van de drie eisen aan een informatieve tekst te noemen. De bedoelde eisen waren: informatie moet voldoende, zinvol en geloofwaardig zijn. Sommigen noemden alternatieve eisen als leesbaarheid en begrijpelijkheid. Vrijwel iedereen weet nog wat een 'bron' is, en kan daar voorbeelden van geven.

Van de drie beroepen (brandweerman, taxi-chauffeur en piloot m/v) was piloot het meest gekozen beroep. Speelt hier mee dat de profflessen in Amstelveen gegeven zijn? Mogelijk hebben leerlingen familie die iets met Schiphol te maken heeft. Leerlingen vonden dat ze voldoende en begrijpelijke informatie kregen over het beroep van hun keuze. Tussen haakjes: de drie beroepen hebben een mannelijk imago, maar de teksten waaruit leerlingen hun stof moeten halen, gaan over mannelijke en vrouwelijke beroepsbeoefenaars.

Leerlingen werd gevraagd uit te leggen hoe je een informatieve tekst schrijft. Met deze vraag wilden we er achter komen hoeveel er van de aanpak van het schrijven was blijven hangen. Bijna iedereen noemde het doorzoeken van documentatie op antwoorden. De lezersvragen over beroepen hadden dus indruk gemaakt. Ook het uitwerken en samenvoegen van verschillende tekstonderdelen, en herschrijven, worden vaak genoemd. Leerlingen hebben dus geleerd dat je een tekst ook in stukjes kunt schrijven en kunt verbeteren, in plaats van in een keer achter elkaar door te schrijven aan een definitieve versie. Opvallend is dat slechts een op de drie leerlingen het vragen of geven van commentaar noemt. Blijkbaar hebben ze dat niet als erg belangrijk in het schrijfsproces ervaren. Ook de bedoeling van het herschrijven is nog niet iedereen duidelijk. Blijkens hun formuleringen heeft een aantal leerlingen het opgevat als je klad in het net overschrijven.

Wat vonden leerlingen van de schrijfflessen? Gewaardeerd werden zowel het samenwerken als het zelfstandig werken. Ook vonden ze het leuk dat ze moesten nadenken om de informatie uit de bronnen te halen en bij een van de lezersvragen onder te brengen. De afwisseling

tussen lezen, luisteren, schrijven en overleggen ten slotte wordt ook als positief punt genoemd.

Minder leuk vonden sommigen dat het veel werk en 'langdradig' was. Vijftien lessen achter elkaar met hetzelfde onderwerp bezig zijn, hoe afwisselend de opdrachten ook zijn, is inderdaad wel lang. Leerlingen merken op dat ze graag een echte beroepsbeoefenaar zouden willen interviewen. Ze zouden het ook leuk vinden zelf een ander beroep te kiezen, en illustraties bij het opstel te maken.

Het resultaat van al dit plannen, informatie zoeken en ordenen levert teksten op als dit opstel van een leerling:

...Een piloot heeft een druk leven, met een grote verantwoordelijkheid op zich. Hij moet zijn passagiers veilig naar de gewenste plek brengen. Wat houdt het beroep in? Voordat de piloot gaat vliegen, valt er nog heel wat te regelen. Twee uur van te voren gaat de piloot zijn vlucht bespreken met de crew (bemanning). Hij bespreekt o.a. hoe hoog hij gaat vliegen, hij stippeld de route uit, en bestudeert de weersomstandigheden. Als het vliegtuig, na alle controlen, vliegklaar is, en de passagiers en de bemanning kan er gevlogen worden. De piloot moet al zijn aandacht erbij houden, vooral bij de tientallen metertjes, althans op de helft van het deshbord, de andere helft is dubbel, voor de piloot zijn medewerker...

Dit is een stukje uit een eindtekst van een leerling, een levendige beschrijving van hoe de werkdag van een piloot eruitziet. De eindteksten laten zien dat leerlingen over het algemeen veel informatie hebben verzameld. De meesten kunnen makkelijk een tekst van twee tot drie proefwerkvellen produceren. Jammer genoeg blijven sommigen in hun woordkeus erg dicht bij de documentatie, hoewel de opdracht aangaf dat ze hun eigen woorden moesten gebruiken. Dat maakt hun teksten nogal droog en onpersoonlijk. Degenen die wel afstand hebben genomen van de voorbeeldteksten en eigen formuleringen gebruiken, komen daardoor tot een veel originelere, levendiger tekst.

Het is moeilijk een lopende tekst te maken van al die verschillende informatie-onderdelen, al verschilt dat ook erg van leerling tot

leerling. Leerlingen hebben zowel moeite met het maken van verbanden tussen alinea's als tussen zinnen. Nu is het leggen van verbanden ook erg abstract voor een tweedeklasser en iets waarmee in de toekomst nog flink geoefend zal moeten worden.

Grappig genoeg nodigt de manier waarop de informatie tijdens het verzamelen geordend werd, namelijk per lezersvraag, er ook toe uit haar op die manier in de tekst te verwerken. Zonder dat ze daartoe opdracht hadden gekregen, verwerkt een aantal leerlingen de stof per onderdeel, met witregels en tussentiteltjes, zodat er vaak heel overzichtelijke teksten ontstaan. Maar een goed geordende tekst is nog niet automatisch een goed lopende tekst. De verbanden tussen de verschillende onderdelen worden vaak niet gelegd.

Belangrijkste veranderingen

Na het uitproberen van de lessenreeks zijn, op basis van de observaties en de resultaten van de vragenlijst, enige veranderingen doorgevoerd. Het was duidelijk dat er iets met het commentaarformulier gedaan moest worden. Het was te moeilijk, te veel, en leerlingen wisten na het gebruik nog niet hoe ze hun tekst konden verbeteren. We wilden het niet laten vallen, omdat het erg belangrijk is dat leerlingen kritisch leren kijken naar eigen en andermans teksten, en dat ze leren inzien dat teksten vaak nog vatbaar zijn voor verbetering. Het formulier is dus ingekort, en duidelijker leesbaar gemaakt. Leerlingen krijgen enkele vragen over de tekst voorgelegd en moeten steeds kiezen tussen twee antwoorden. In het ene geval hoeft de schrijver niets te verbeteren, in het andere geval staat de aanwijzing hoe de tekst verbeterd moet worden vetgedrukt. Het commentaarformulier kan dus meteen dienen als herschrijfplan.

De uitprobeerversie van de lessen was wat al te eenzijdig gericht op het informatieve aspect van de tekst. Leerlingen willen ook graag boeiende teksten schrijven en lezen. We hebben dus als nieuwe eis ingevoerd dat de tekst een pakkende titel, een leuke beginzin en een duidelijke slotzin moest hebben. Tevens kunnen leerlingen in het commentaarformulier aangeven of ze de tekst boeiend vinden.

De ongeveer vijftien lesuren die de hele reeks

kost, werden achter elkaar gegeven. Dit ontlokte enkele leerlingen de verzuchting dat het allemaal wel wat 'langdradig' werd. In de docentenhandleiding is nu dan ook aangegeven waar de serie opgedeeld kan worden in blokjes van drie tot vier lessen, waartussen steeds een pauze ingelast kan worden.

Traject zal dit najaar gepubliceerd worden bij de SLO.

Literatuur

Boland, J., *Schrijfblok. Een handleiding voor het schrijfonderwijs in de eerste fase van het voortgezet onderwijs*. Enschede, SLO, z.j.

Rijlaarsdam, G.C.W., 'De consequenties van het schrijfonderzoek voor schrijfonderwijs' in: *Levende Talen* 1989/440, p. 268-270.